

Sve dok traju interesi i strasti 20. veka trajaće i sporovi oko socijalističke prošlosti, a možda će istoričari misli o društvu tek za nekoliko decenija moći jasnije uočiti koliko je 20. stoleće u idejnom pogledu bilo duboko pocepano linijom fronta oko koje su se intelektualci sporili, a podvajale države, društva, porodice, prijatelji. Snaga još uvek strasnog angažmana zamagljuje uočavanje sličnosti između današnje situacije i one iz npr. renesanse i reformacije ili velikih verskih ratova, kada su mišljenja i stavovi dovođeni do isključivosti – biti ili ne biti. U središtu idejnih sukoba krajem 20. veka ponovo je dospeo komunizam, ali sada u obliku prošlosti i identitetahumanističke inteligencije u socijalizmu. Otvaraju se pitanja: 1. racionalnog pristajanja uz socijalizam i zavodljivosti emancipatorske ideje marksizma; 2. otpora autoritarnom nametanju njegove službene verzije. Ako se 20. vek završio 1989. onda je 21. vek posmatran sa stanovišta idejnog angažmana počeo masovnim renegatstvom od socijalizma i marksizma, koji je kod inteligencije primio neskriveni oblik konverzije kao prenamaglašenog, ali nepriznatog pokajanja. Prilično je obeshrabrujuće da je posle sloma realsocijalizma samo papa, jedina od ličnosti sa međunarodnim uticajem, jasno rekao da ima nešto bolje od kapitalizma. Usamljenost papine ocene ne može se razumeti ako se nema na umu snaga epohalne konverzije iz marksizma u antimarksizam. Rukavci opšteg toka konverzije (čija je blaža verzija revizionizam) su različito duboki i neravnomerni: u Francuskoj su npr. izraženiji nego u SR Nemačkoj, a najdramatičnije su tekli u bivšim socijalističkim režimima. Konverzija jugoslovenske inteligencije počela je, doduše, još pre uvođenja višepartijskog sistema, ali je masovno renegatstvo nastupilo tek sa raspadom zemlje i izmenom odnosa političkih snaga. Motivi zaokreta bili su vrlo raznorodni. U SR Nemačkoj je Historikerstreit bio višesmerna reakcija na levo liberalnu saglasnost o ustavnom patriotizmu, ali i na levicu, u obliku novog izjednačavanja Aušvica i gulaga. U Francuskoj je Crna knjiga komunizma bila čak trostruki napad: na socijalnu tradiciju Francuske revolucije, antifašizam resistance i na KPF. Na sličan način je i u raznim delovima bivše SFRJ antitotalitarna konverzija u izvornom obliku bila raznorodna: uperena protiv jugoslovenstva, komunističkog internacionalizma ili političkog monizma. Nakon raspada SFRJ postupno se učvršćuje antimarksistička i nemarksistička usmerenost inteligencije i idejno osmišljava. Ovaj proces tekao je donekle sporije u SR Jugoslaviji nego u bivšim delovima SFRJ. Oslobođanje od marksizma bilo je daleko više društvenopolitički nego unutarnaučni događaj. Marksizam nije preispitivan u naučnoj raspravi već je kroz političke sukobe diskreditovan. Uticaj okruženja i međunacionalni sukobi podsticali su samorastvaranje marksizma, tj. preusmeravanje sa klasnih na nacionalne interese, od diktature proletarijata ka viziji proceduralne demokratije, od socijalističke solidarnosti ka liberalnoj "tržišnoj pravdi". Osobenost prelaza ka novoj epohalnoj svesti ne sme biti potisnuta niti ostati slepa mrlja u razvoju misli o društvu. Nagli i višestruko konflikti zaokret udesno neposredno je vidljiv u jačanju religije i nacionalizma, a posredno, u raznovrsnim demonizacijama prosvetiteljskog nasleđa i osporavanja modernizacije. Ovaj zaokret, a pre svega njegovo pravdanje, nije dovoljno samo konstatovati nego bar donekle objasniti. U ovom odeljku trebalo bi pokazati: a) opšte karakteristične sadržaje samorazumevanja humanističkih intelektualaca koji su iz temelja izmenili svoje idejnopoličko uverenje (čista konverzija); b) obrazac umerenog revizionizma u srpskoj i hrvatskoj historiografiji (B. Petranović, D. Bilandžić); c) izmenu ocene socijalizma kod renacionalizovane i antitotalitarne srpske historiografije 1990-ih godina.

Po sebi se razume da se u promene ne može ulaziti bez inteligencije koja nije kadra da se menja. Kakve promene, međutim, obećava inteligencija koja odveć brzo menja uverenja? Na koji način se menjala jugoslovenska stvaralačka humanistička inteligencija u poslednjih